Zamfira Mihail

Terminologia uneltelor agricole româneşti în perspectivă etnolingvistică sud-est europeană. O nouă ipoteză

Componentă a culturii unui popor, civilizaţia sa materială populară îl caracterizează şi îl încadrează, sub un anumit aspect, în istoria universală. Progresele realizate de etnologie, colaborarea dintre arheologie, istorie, etnologie şi lingvistică sunt de natură să pună în evidenţă noi coordonate ale civilizaţiilor populare din sud-estul Europei.

Instrumentarul, în ansamblul său, nu se diferenţiază după etnii, dar folosirea lui a fost supusă, de-a lungul timpului, de multe ori unor restricţii sau reglementări datorită concepţiilor (religioase), încât unele popoare au folosit cu predilecţie unelte de un anumit tip.

Uneltele se constituie ca sursă de informaţie istoriografică, putând fi analizate prin prisma opţiunilor: dacă sunt unice instrumente pentru a efectua numai anumite operaţiuni sau dacă folosirea lor este mai largă, după cum şi operaţiunile pe care le îndeplinesc sunt analizate prin prisma frecvenţei în procesele de producere şi întreţinere a bunurilor. Este, deci, o analiză care are în vedere diversitatea tipologică a uneltelor şi, pe de altă parte, pune în discuţie specializarea lor ca şi adaptarea creatoare.

La ancheta internaţională iniţiată de prof. A. Guillou privind forma şi denumirile uneltelor din sud-estul Europei în sec. XIII - XVIII, am participat la constituirea unei bănci de date din excerptele lucrărilor tipărite din ţara noastră. Lucrarea, recent apărută la Paris[1] pune în lumină, pentru prima dată, informaţii dintr-o vastă arie geografică şi studiile comparate care se pot întreprinde pe baza ei vor releva elementele comune şi vor surprinde uneltele folosite cu predilecţie de anumite etnii.

În această lucrare analiza informatică a fost pusă în situaţia să folosească în paralel două serii de izvoare, cele care au în vedere realia (obiectul), deci informaţii arheologice şi iconografice şi, pe de altă parte, pentru nomenclatură, sursele care înregistrează denumirea obiectului. Noi considerăm că este o problemă insolubilă deocamdată pentru tratamentul informatic urmărirea simultană a istoriei uneltelor folosite de un popor şi cea a termenilor corespunzători, din cauza decalajelor care intervin. Pentru întregul lot de unelte atestate numai arheologic sau iconografic nu

se poate preciza termenul folosit în zona și în epoca respectivă decât pe baza mărturiilor din texte, care însă nu descriu forma uneltelor la care se referă. Iată de ce considerăm că cercetătorul este cel chemat să-și perfecționeze metodologia pentru a face să progreseze cunoașterea.

În această perspectivă interdisciplinaritatea este impusă de legile obiective ale științei. Folosirea unei metodologii comune în interpretarea fenomenelor din perspectiva diferențiată a două științe duce la crearea așa-numitelor discipline de frontieră și **etnolingvistica** este una dintre acestea.

Vocabularul limbilor romanice s-a pretat cu rezultate concludente la comparația unităților reprezentative, „vocabularul fundamental", lucrare recent apărută a colectivului de la Institutul de lingvistică din București demonstrând de manieră decisivă aportul metodologic românesc[2]. În perspectivă sud-est europeană însă, comparația „vocabularului fundamental" ar conduce, considerăm noi, la rezultate neconcludente. Juxtapunerea disparată a unităților vocabularului a făcut-o acum 62 de ani Chr. Sandfeld și, deși nu există încă o lucrare care să fi pus în alți parametri compararea lexicului sud-est european, în ansamblu, totuși este evident că maniera sa de abordare este depășită.

Considerăm că cercetarea comparată a câmpurilor onomasiologice va putea face dovada valorii sale probatorii, concomitent cu compararea realiilor corespunzătoare. Este o metodă care și-a demonstrat eficiența în numeroase lucrări publicate, bineînțeles că nu este unica metodă. Pentru o comparație adecvată este necesară raportarea la același nivel lingvistic, prin urmare fiind vorba de termeni a căror cronologie în limbile din sud-estul Europei poate fi urmărită doar relativ la alți termeni, sinonimi, respectarea cronologiei relative devine obligatorie. Tot astfel, raportarea se va face la nivelul limbii vorbite. De exemplu, urmărirea în perspectivă romantică a împrumuturilor vechi slave a unor nume de unelte a adus o nouă situare a acestora în ansamblul vocabularului unor arii largi de civilizație[3].

Cercetarea comparată a uneltelor agricole și a termenilor corespunzători conduce spre o mai adecvată cunoaștere a istoriei lor. Noile descoperiri arheologice corelate cu studiile despre mutațiile sociale și economice au demonstrat că revoluția tehnică agrară s-a petrecut în Europa în etape, că unele procedee tehnice pot fi localizate și datate cu destulă precizie (de ex. moara cu făcae)[4]. În ceea ce privește istoria realiilor din sud-estul Europei referitoare la inventarul agricol, în faza actuală a cercetărilor am putut depista două categorii de realii: unele moștenite de la popoarele preindoeuropene, care s-au aflat în aceste regiuni până la începutul erei noastre, realii care s-au transmis în anumite situații în forme tradiționale originare și în primul mileniu al erei noastre, dar care s-au putut întrepătrunde, datorită aculturației, cu modele mai târzii sau cu realii de altă factură, aparținând unor popoare venite din alte medii geografice; altele sunt uneltele „inventate" în perioada preindustrială, în mod independent de diferite etnii, în faza când se aflau în aceleași zone în care se află și astăzi în sud-estul Europei.

Istoria tehnicilor este cea mai dificilă din cauza lipsei unor documente explicite. Ceea ce este cotidian nu atrage atenția, în documente sunt consemnate mai ales categoriile de muncă. Cunoașterea cronologiei relative a apariției uneltelor și a

evoluției lor ulterioare, informațiile etnografice asupra particularităților locale ale formei și funcției lor, asupra specificului regional al metodelor de muncă ușurează descifrarea istoriei denumirilor. Precizarea tipurilor etnografice este eficace pentru determinarea straturilor lexicale după originea și vechimea lor, a diferitelor căi de pătrundere a împrumuturilor, a interferențelor etnice și lingvistice în general.

Cerințele imperiului otoman au impulsionat preocuparea pentru producția agricolă. În Albania, Bosnia, sudul Bulgariei (islamizate) s-a înregistrat o creștere a producției agricole. În sec. XIII - XVII Albania a fost „grânarul imperiului", grâul **arnăut** perpetuând până astăzi faima semințelor selecționate.

În sudul Dunării dominația otomană a determinat, prin colonizarea unor zone fertile dar mai puțin populate, o valorificare mai rațională a întinderilor de pământ și introducerea mai largă a elementelor (detaliilor) din fier la instrumente încă din primele decenii de după cucerirea otomană, ceea ce a permis obținerea unor recolte care să acopere nu numai cerințele locale ci și plata în natură a diferitelor impozite.

Din cercetarea structurilor etnolingvistice ale instrumentelor agricole la popoarele din sudul Dunării se poate urmări practicarea unor tehnici agricole diferite nu numai în funcție de natura solului sau a tipului uneltelor, ci și a formelor de proprietate asupra uneltelor și a unor atitudini mentale față de utilitatea lor. Civilizația agrară și structura internă a societății rurale se reflectă și în modul de folosire a instrumentarului agricol.

Analiza referitoare la istoria comparată a plugului am expus-o anterior[5] și nu vom reveni acum decât pentru a aminti că tipurile de plug, cu **socha, lemech** sau **palečnik**, specific slave, nu au fost găsite arheologic pe teritoriul românesc. De asemenea, termenii slavi pentru „aratru", **ralo, socha** sau **saban** nu au pătruns în limba română. Apariția plugului cu brăzdar asimetric în sec. X - XIII pe teritoriul românesc s-a făcut independent de realitatea sud-est europeană, unde inovațiile au apărut în această perioadă sau mai târziu. Tratatul de etnografie al Academiei Bulgare afirmă că plugul de lemn cu brăzdar simetric s-a folosit în Bulgaria generalizat până la sfârșitul sec. al XIX-lea[6].

Continuăm acum analiza altor categorii de unelte sau detalii ale plugului, cu aceeași preocupare de a include în discuție rezultatele cercetărilor din țările sud-dunărene. Posibilitatea de a emite judecăți asupra realităților din zone pe care nu le-am cercetat direct se datorește unor monografii foarte bine documentate, alcătuite de cercetători din țările respective[7] și ne-am însușit punctul lor de vedere.

În aprecierea raportului între tradiționalism și modernizare în agricultura popoarelor din sud-estul Europei trebuie să ținem seama de faptul că în lumea slavă agricultura „feminină" a avut o istorie neobișnuit de lungă, astfel că unealta cea mai folosită în agricultură a fost „sapa".[8] Diferențierea pe sexe a lucrărilor cotidiene a persistat până în epoci relativ recente și numai „plugul" a fost cel care a determinat pe bărbat să se ocupe și de agricultură.

Tipul de alimentație este un indicator al tipului de agricultură, astfel, Mauriciu Strategul denumea recoltele de cereale pe care le obțineau slavii cu doi termeni pentru mei (**Panicum miliacium L.** și **Panicum Italicum L.**). Patru secole după aceea diferiți călători notau faptul că „țara lor este păduroasă, ei au locuințele lor acolo și

seamănă **mei**“[9]. Aceleaşi informaţii apar aproape identice şi la alţi călători, care sunt surprinşi că nu există câmpuri arate şi că slavii au vie şi cultivă mei.

Fideli în cultivarea meiului se dovedesc locuitorii din zona Lika, Croaţia. Ei folosesc termenul **žito** „cereale“, termen generic, dar şi ca denumire atât pentru grâu cât şi, în alte locuri, pentru secară, iar în Croaţia denumeşte numai „meiul“[10].

În Bulgaria meiul se seamănă şi acum peste tot, deşi nu în aceleaşi cantităţi importante, ca în trecut. Şi în apusul Peninsulei Balcanice meiul se semăna peste tot, mai ales în câmpurile obţinute prin defrişarea pădurilor, cum este cazul în Bosnia. Până şi în câmpurile puţin întinse din insulele Mării Adriatice se cultiva meiul, care era denumit cu acelaşi termen ca şi grâul. Instrumentul cu care se cultiva meiul era sapa.

Forma obiectului poate fi dedusă după felul în care a fost reprezentată în unele fresce din epocă. Forma lamei de lemn era, de obicei, ca un trapez, cu o ureche prin care se făcea legătura cu coada de lemn. Se foloseşte mult şi o „sapă“ cu doi dinţi eficientă pentru prelucrarea pământului mai tare.

Sapa de formă arhaică folosită în lumea slavă era realizată dintr-un lemn curb şi numai într-o epocă foarte recentă, adică în sec. al XIX-lea, i s-a adaus un înveliş din fier la ramura scurtă. Ceea ce poate fi interpretat şi ca o furcă pentru adunatul fânului este, probabil, de asemenea o derivare de la sapa monoxilă care a căpătat doi dinţi şi serveşte la afânatul pământului şi mai puţin la o săpătură propriu-zisă.

Muzeul Etnografic din Belgrad conservă mai multe exemplare dintr-o greblă pentru fân care are formă asemănătoare „sapei monoxile“ şi este răspândită în zona din preajma Dunării[11]. Unealta serveşte în zilele noastre pentru smuls paiele şi fânul din grămadă. Exemplarul provine de la Vinca şi se păstrează ca un unicat preţios pentru starea agriculturii din sec. al XIX-lea. Ustensilele de formă asemănătoare şi cu aceeaşi folosinţă sunt în uz la Grnca, ele servesc şi la săpatul terenului[12].

Sapa bulgară (kuka) este, de asemenea, un instrument monoxil, ca un cârlig, realizat dintr-o singură bucată de lemn. Cu acelaşi nume este denumit şi un aratru. Sapa monoxilă, care era inferioară ca lungime sapei actuale, se apropie de tipul de sapă folosit pentru cultivarea cartofilor. Probabil că la origine lungimea mânerului era până la 50 cm, nu mai lung decât cel de la ţârnăcopul denumit în limba slavă veche **tesla**, un fel de hârleţ cu mâner vertical care se întâlneşte la toţi slavii. O asemenea unealtă poate fi mânuită cu o singură mână şi puterea de pătrundere este mare, dar obligă pe cel care lucrează să stea tot timpul îndoit din şale.

Sapa a fost folosită cu precădere de către femei. În Prigorje (Croaţia) sapa este şi astăzi instrumentul cel mai folosit dintre uneltele agricole. Şi în zone întinse din Serbia săpatul este exclusiv feminin până în zilele noastre. Bărbaţii nu săpau niciodată, aşa după cum afirmă M. Filipovic, ci numai femeile şi copiii[13]. La Konavli, aproape de Ragusa, numai femeile săpau grădina, dar ele nu aveau acces la săpatul câmpului. În realitate, în acest fel femeile săpau propriul lor „câmp“, care era reprezentat de grădină, şi nu cel care aparţinea întregii familii şi pe care îl lucrau bărbaţii. La Popovo (Herţegovina) deşi săpatul era efectuat la câmp de ambele sexe, la întoarcere

femeia era cea care purta pe umăr atât sapa ei cât și pe cea a bărbatului. Acest instrument agricol (sapa) făcea parte din zestrea care i se dădea femeii la căsătorie.

Folosirea pe scară largă a sapei pentru pregătirea terenului arabil în zone întinse din sudul Dunării (așa după cum demonstrează etnologii din Albania, Iugoslavia și Bulgaria) se datora prețului foarte ridicat al instrumentelor pentru agricultură. Nu fiecare țăran reușea să-și procure acest instrumentar oricât de simplu, ceea ce a contribuit, alături de credințele populare, că fierul rănește pământul, la perpetuarea, până în pragul sec. XX, a instrumentarului din lemn.

Varietatea de forme ale unui instrument destul de simplu ca „sapa" se datoresc specializării stricte, pentru anumite operațiuni.

Faptul că există o mare varietate de „sape" slave ar explica multitudinea de termeni în limba bulgară (elemente de origine veche slavă, împrumuturi din greacă sau turcă) și folosirea termenilor pe arii reduse poate explica lipsa unui termen generic propriu-zis (**motika** „sapă cu ramă lată"; **tărnăkop** „sapă cu lamă trapezoidală"; **kopač** „sapă cu lama îngustă"; **dikel** „sapă cu două coarne" etc.).

La întrebarea „Cum numiți unealta cu care se sapă pământul?", în hărțile celor 4 vol. BDA sunt înregistrați 27 termeni[14].

Din lunga serie de termeni din limba bulgară, în limba română există doar **târnăcop** și **cazma** (< din tc.), cu sensuri bine specializate, de aceea - considerăm noi - în cadrul seriei de denumiri românești pentru „sapă" s-au avut în vedere alte criterii de denominație (dacă se apasă cu piciorul pe lamă, ca la **cazma, hârleț,** sau „se sapă") decât cele ale raportării la forma strictă a obiectului. Prin urmare, limba română nu prezintă aceleași criterii cu limbile sud-slave în ceea ce privește diferențierea semantică „sapă" / „cazma".

Secerișul era la slavi eminamente feminin, ca și strângerea fânului, mai ales în Croația, în Serbia. De aceea, secerea este un instrument „feminin"; contribuția bărbaților la strângerea recoltei consta în legarea snopilor. Secerea se punea la crucea unei tinere decedate dar nu și a tinerilor, în schimb coasa a fost un instrument folosit de către bărbați; ea (coasa) însă nu a fost folosită în zonele sud-dunărene pentru recoltatul cerealelor ci numai pentru cositul ierbii, deoarece a persistat mentalitatea că folosirea coasei ar însemna lipsă de respect pentru recoltă. În Bulgaria se organizau grupe de recoltare conduse și supravegheate de bărbați, care însă nu participau efectiv la recoltare.

Modificări minime ale unui obiect în cadrul seriei tipologice poate determina o altă raportare a vorbitorului (o altă denumire), după cum lipsa de specializare „tehnică" a obiectelor în trecut determinau ca în arii diferite, același termen să denumească obiecte diferite. Aparent o diversitate semantică impresionantă, ca cea a termenului latin **ascia** „bardă. teslă; sapă, cazma; mistrie, ciocan" reprezintă dezvoltări „istorice"[15], în funcție de tipurile de unelte (și tehnica folosită). Și în limba slavă veche **tesla** a denumit succesiv obiecte diferite, inițial un obiect apropiat ca formă de sapă[16] cu mânerul scurt pentru a fi manevrat cu o mână și a fost o unealtă agricolă înainte de a se specializa în prelucrarea lemnului; datorită acestor folosiri succesive a apărut polisemantismul cuvântului în lb. slave, nu însă și în română.

În ceea ce privește structura seriei de denumiri pentru fiecare detaliu al uneltei de semănat, ea este diferită în limba română în comparație cu limbile sud-slave. Astfel, fiecare detaliu al râmocului, aratrului sau plugului are în limba română, ca cel mai vechi termen al seriei, un cuvânt de origine latină sau autohton.

În cazul uneltelor complexe, cum este și plugul, atragem atenția asupra faptului că obiectul prezintă o dezvoltare treptată a părților componente. Prin urmare, constatând că la toate numele unui detaliu, cel mai vechi termen din seria de sinonime este mai vechi decât numele ansamblului, deducem că numele generic al obiectului considerat în general reprezintă o etapă mai nouă din punct de vedere tehnic. Inițial numele detaliilor nu erau specializate numai pentru piesele plugului (**cuțit, corn, sapă, vergea**), ci și pentru părțile vehiculului pe care se monta plugul. Aceasta, deoarece până în sec. al XIII-lea nu a existat o specializare „tehnică"; în terminologia agricolă latină despre termenul de bază **ferramentum** nu se știe încă ce fel de obiect denumea.

Nu s-a precizat până acum în literatura de specialitate că unele nume actuale pentru detalii ale plugului inițial au denumit alte realii și numai pe terenul limbii române și-au extins sensurile, pentru a indica părți ale plugului. Și, din contra, alte denumiri, cum ar fi **tindeche** < lat. **tendicula** cu sens inițial de detaliu al aratului, astăzi pare să se fi specializat pentru detaliul de la războiul de țesut.

Am constatat că în ultimii 200 de ani prin intermediul literaturii agricole de specialitate s-au răspândit cu predilecție anume termeni, de obicei specializați, în dauna altora, mai vechi dar prezentând accepții metaforice. Astfel, în Muntenia în sec. XVI-lea pentru „piesa tăietoare" la plug se folosea termenul „fier". Dovada o avem în doc. slav din apr. 1557 de la Târgoviște care specifică printre obiectele ce au fost date la căsătoria lui Cânde: „8 telegari i plug s zeljazo"[17]. Considerăm că intenția a fost de a se consemna în mod special că unealta plug are piesa tăietoare și pisarul (scriitorul documentului), necunoscând termenul slav corespunzător, a „tradus" termenul românesc **fier,** deoarece constatăm că în limbile slave pentru „piesa tăietoare a plugului" se folosesc termenii **lemeš, ralnik, čereaslo,** dar niciodată **želјazo.** În toate dicționarele limbii slavone și a limbilor slave nu este atestat s. v. **želјazo** sensul „piesă tăietoare, fier de la plug". Pe când în limba română, termenul **fier** a fost cel mai răspândit și este atestat de-a lungul secolelor, d. ex. la Dosoftei „svântul scoasă herul plugului asupra lor"[18]. Mai mult, în răspunsurile la Chestionarul Hasdeu[19] este precumpănitor acest termen, **fier,** în enumerările de termeni care denumesc părțile plugului. Comparativ, termenul **brăzdar** apare în Dicționarul Academiei ca un fel de „neologism" cu numai 3 răspunsuri H. Peste câteva decenii însă, răsp. la ALR configurează o cu totul altă imagine cartografică[20]. În timp ce în Moldova termenii **fier** sau **cuțit** persistă în graiuri, în Muntenia s-a generalizat termenul **brăzdar.**

Preluarea în literatură a conferit circulație multor termeni slavi, pe când ei la nivelul graiurilor nu au fost generalizați, ci abia din limba standard (din manualele de agricultură) se introduc în grai. Astfel este termenul **plaz** care astăzi denumește nu numai „talpa" plugului, ci sensul s-a extins iar instrumentul cu acest detaliu are

nu numai plugul ci și unele instalații mecanizate, cf. „plazul e în general din oțel și servește la asigurarea stabilității în serviciu"[21].

Datorită dezvoltării tehnologiei și în congruență cu lumea romanică vocabularul românesc în sec. X - XIII s-a îmbogățit prin împrumuturi. În limbile sud-slave conservatorismul realiilor a asigurat persistența vechiului fond „general slav" sau „sud-slav". În momentul de trecere spre noi forme tehnice, limba română a folosit și noi termeni slavi, deși aceștia se refereau la forme conservatoare. Prin urmare faptul de **a nu inova** al limbilor slave e determinat ca termenii „reprezentativi", din fondul său de bază, să pătrundă în limba română.

Românii s-au aflat în secolele de trecere la o nouă tehnologie, sec. XII - XIV, între două sfere de influență din punct de vedere lingvistic, între limbile romanice, inovatoare în limbajul lor tehnic în toate domeniile și apelând la denumiri și de alte origini, și limbile slave, conservatoare ale vechilor stadii tehnologice și deci și a vechilor denumiri.

Într-o etapă următoare, când realiile slave se vor diversifica, în limbile slave de sud vor pătrunde masiv pentru numele de unelte termeni de origine turcă și neogreacă.

Istoria uneltelor agricole din spațiul sud-est european arată că aici, în această perioadă, nu a avut loc o acțiune convergentă. Schimburile comerciale mai mult sau mai puțin intense s-au desfășurat pe trasee determinate de factori economici extrinseci. După cum schimburile economice ale Caffei cu orașele din teritoriul azi polonez sau ale Bizanțului cu așezări din zona nord-dobrogeană au dus la o iradiere sud-nord, în sec. XII - XIII mișcările de populație din vestul Europei spre est au dus la transferuri de tehnologie și la îmbogățirea instrumentarului agricol (și nu numai al lui), prin aportul meșteșugarilor saxoni. Racordarea românilor la tehnologia europeană s-a făcut astfel pe trasee noi, fără legătură cu lumea sud-dunăreană.

Note

- Comunicare prezentată în cadrul Sesiunii științifice a Institutului de studii sud-est europene din 27 aprilie 1988.

1. **Les outils dans les Balkans du Moyen Âge à nos jours**, sous la dir. du pr. André Guillou, Paris, Maisonneuve et Larosse, 2 vol., 1986.
2. **Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice**, coordonator Marius Sala, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1988.
3. Sanda Reinheimer Râpeanu - Oana Sălișteanu, **Împrumuturile slave vechi în română în perspectivă romanică. Numele de unelte**, în „Studii și cercetări lingvistice", 1985, n. 2, p. 103-114.
4. Corneliu Bucur, **Conceptul de unealtă și instalație în civilizația populară**, „Buletinul Atlasului Etnografic al României", VII, 1980, p. 33-42.
5. Zamfira Mihail, **Din istoricul inventarului agricol în sud-estul Europei (Plugul)**, în „Memoriile Secției de Științe Istorice", Academia Română, IV, 1981; idem, **Technologie agricole roumaine avant 1600**, în „Actes du XVIème Congrès Internationale de

l'Histoire de la Science", Bucureşti, 1981; idem, **South-East European Ethnolinguistic „Convergences" (in the Field of Agricultural Implements)**, RESEE, 1986, n. 2, p. 179-189.

6. V. Marinov, **Dărveniat plug v Bălgaria**, „Izvestia na etnografskija Institut i Muzej", VI, 1963, p. 113-115.
7. B. Bratanic, **Oraće sprave u Hrvata**, Zagreb, 1939, idem, **Oraće sprava centralnog dijela Balkanskog Poluostrova**, Zagreb, 1951; M. Blagojevic, **Zemljoradna u srednjiovekovnoj Srbjii**, Belgrad, 1973; **Gospodarska i družbena zgodovina slovencev. Agrarno gospodarstvo**, Ljubljana, 1980; V. Marinov, **Prispevok k studiu radiel v Bulgarsku**, Bratislava, 1960.
8. E. Gasparini, **Il matriarcato slavo**, Firenze, 1973.
9. **Etnografia na Bălgaria**, vol. II, Sofia, 1986, p. 62.
10. P. Skok, **Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika**, vol. I-IV, Zagreb, 1971-1973, s.v.
11. **Etnografski Muzej u Beogradu (1901-1976)**, Belgrad, 1976, p. 117.
12. M. Blagojevic, **Zemljoradna u srednjovekovnoj Srbji**, Belgrad, 1973, p. 80.
13. M. Filipovic, **Structura i organizacija srednjovekovnoj katuna**, Sarajevo, 1963.
14. BDA = **Bălgarski Dialekten Atlas**, I - IV, Sofia, 1964 - 1983, s. v.
15. M.C. Bruno, **Il lessico agricolo latino e le sue continuazioni romanzi**, Instituto Lombardo, vol. 91 – 92, 1957 – 1958, s. v.
16. Zamfira Mihail, **Cercetări etnolingvistice privind uneltele populare: Tesla**, în „Cercetări de istorie şi civilizaţie sud-est europeană", IV, 1988.
17. Exemplul nu este citat în **Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române**, Bucureşti, 1981.
18. Ap. **Dicţionarul limbii române**, t. II, p. (F - I), Bucureşti, 1934, p. 117.
19. Chestionarul Hasdeu: „Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română", Bucureşti, 1884, [= H].
20. ALR = **Atlasul lingvistic român**, sub red. S. Puşcariu.
21. **Lexiconul tehnic român**, s. v. **plaz.**